

Czeska architektura lat osiemdziesiątych na tle krajobrazu i miasta

Czech architecture of the eighties set against the landscape and the city

Peter Vorlík

Politechnika Czeska w Pradze

Czech Technical University in Prague

Wprowadzenie

Na powojenną architekturę socjalistycznej Czechosłowacji zasadniczo wpłynął system gospodarki centralnie planowanej, kontrolowanej przez interesy polityczne i sztywne pięcioletnie plany gospodarcze. Zawód architekta, który wcześniej był w większości niezależnym zajęciem twórczym i przedsiębiorczym, został również poddany kolektywizacji po 1948 r. W państwowych instytucjach planowania architekci stali się zwykłymi pracownikami, których projekty były silnie zdeterminowane przez priorytety polityczne i ograniczenia dotyczące tego, co może wyprodukować przemysł budowlany. Jakie nowe wyzwania pojawiły się w wyniku ujednoczenia społecznego i normalizacji w latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych XX wieku? Główny nacisk położono na standaryzację i prefabrykację, duży wzrost skali oraz faworyzowanie niektórych

producentów materiałów budowlanych. Architekci, mimo że uwikłani w spleciony labirynt scentralizowanego socjalistycznego przemysłu budowlanego, „nauczyli się chodzić” i udało im się pokonać techniczne i ekonomiczne ograniczenia, czerpiąc z ciekawych impulsów z zagranicy (postmodernizm, high-tech, kontekst, ekologia itp.) oraz z własnej pomysłowości.

Gospodarka planowa

Standaryzacja budynków publicznych, której celem było tanie i szybkie powstanie obiektów publicznych (szczególnie w nowych miejskich osiedlach), była trendem, który przybrał na sile w latach pięćdziesiątych XX wieku. Początkowo chodziło raczej o ujednoczenie projektów i procesów budowlanych, ale w latach sześćdziesiątych pojawiło się wiele budynków powstałych przy użyciu złożonych zestawów prefabrykowanych elementów konstrukcyjnych. Większość z nich to bloki mieszkalne z płyty, licznie budowane na osiedlach mieszkaniowych². Jednak starania o na-

1. Podziękowanie. Tekst został napisany na Wydziale Architektury Politechniki Czeskiej w Pradze jako wynik projektu „Architektura w latach osiemdziesiątych w Czechach - specyfika jakości i tożsamości architektury oraz równoległe refleksje na tle normalizacji” (DG18P02OVV013), przeprowadzonego w ramach programu badań stosowanych i rozwoju NAKI II Ministerstwa Kultury Republiki Czeskiej (główny wykonawca: Petr Vorlík).

2. Skřivánková Lucie, Švácha Rostislav, Lehkoživová Irena (red.), *The Paneláks. Twenty-Five Housing Estates in the Czech Republic*, Praga 2018.

1. Kolín, znormalizowana hala sportowa BIOS, ul. Vávrova 814, proj. Jan Nováček, początek lat 80. (fot. Petr Vorlík 2017)

1. Kolín, BIOS standardised sports hall, 814 Vávrova 814 street, arch. Jan Nováček, beginning of the 1980s (photo by Petr Vorlík 2017)

2. Praga, budynek administracyjny ČKD, ul. Na Příkopě 388, proj. Alena Šrámková i Jan Šrámek, 1974–1983 („Architektura ČSR”, 1985, t. 7, s. 294)

2. Prague, ČKD Administrative Building, 388 Na Příkopě street, arch. Alena Šrámková, Jan Šrámek, 1974–1983 (“Architektura ČSR”, 1985, v. 7, p. 294)

rzucenie jednolitego projektu budynkom użyteczności publicznej poprzez zastosowanie tego samego lub tylko nieznacznie zmodyfikowanego projektu oraz zastosowanie takich samych elementów konstrukcyjnych i elewacyjnych były, na szczęście, przez długi czas nieudane. Wyjątek stanowiły konstrukcje, które stawiały „niewielki opór” w osiągnięciu jednolitości, głównie szkoły lub małe centra handlowe i przychodnie.

Okupacja Czechosłowacji przez wojska Układu Warszawskiego w 1968 r. zapoczątkowała proces ścisłej normalizacji społeczno-gospodarczej. W architekturze miało to na celu wzmocnienie nadzoru politycznego i centralizacji, a zwłaszcza przyspieszenie i ugruntowanie zwrotu w kierunku jednolitych kompleksowych projektów i priorytetowych technologii budowlanych. Typowym przykładem była hala sportowa z basenem, sauną, hotelem i barem przekąskowym – znormalizowany, wcześniej „niezdefiniowany” projekt, z wyjątkiem drobnych modyfikacji, wykonany w Nowym Jiczynie (proj. František Šaman, 1970–1975), a także standardowy wieżowiec biurowy (proj. František Kozák, Vladimír Belšán, Jaroslava Glosorová, Jan Zikmund, Josef Kylián, 1965) – wzniesiony w Pilźnie jako Hutní projekt” (1965–1969) i w Brnie znany jako „Chepos C” (1966–1974).

Ten model socjalistycznego, scentralizowanego planowania architektonicznego (jeden typ i standard stosowany w wielu lokalizacjach) nie mógł jednak

zostać zastosowany w przypadku większych i funkcjonalnie złożonych budynków. Proces budowy i towarzysząca mu procedura ustawodawcza trwały tak długo, że w tym czasie cały projekt stawał się przestarzały i nie mógł być ponownie wdrożony w innym miejscu. Bardziej udane były mniejsze konstrukcje, takie jak standardowa hala sportowa BIOS w Kolinie (il. 1), budowana według tego samego projektu także w Pradze, Melniku, Kutnej Horze, Podebradach, Novém Strašecí, Slané (proj. Jan Nováček, początek lat 80.), lub znormalizowana stalowa hala i basen, wykonana przez firmę Česká loďnice Praha i zbudowana na terenach wystawowych w Pradze oraz w Litvínovie, Melniku, Kladnie, Martinie oraz w innych miejscowościach (proj. Pavel Marek, budowa w latach siedemdziesiątych).

Rekonsolidacja miasta

Począwszy od lat 60. XX wieku większość miejskich budynków użyteczności publicznej i wyróżniających się budowli, które były nietypowe i odporne na standaryzację, otrzymywało formę stojących oddzielnie, jednostkowych struktur. W ten sposób mogły one realizować modernistyczny ideał obiektu ukształtowanego poprzez analizę wewnętrznych powiązań funkcjonalnych, co zapewniło spełnienie wymogów dotyczących odpowiedniego oświetlenia, wentylacji i lokalizacji w zielonych obszarach „miasta-ogrodu”, a wreszcie umożliwiało ich wzniesienie przy użyciu znormalizowanej technologii. Dało to początek budynkom, które nie pasowały do otaczającego kontekstu historycznego i których powstaniu towarzyszyły liczne rozbiórki. Typowymi tego przykładami są gmachy central handlu zagranicznego takie jak Strojimport w Pradze (proj. Zdeněk Kuna, Zdeněk Stupka, Olivier Honke-Houfek, 1962–1971) i Centrotex w Pradze (proj. Václav Hliský, Otakar Jurenka, 1972–1978), czy też domów towarowych takich jak Uran w Czeskiej Lipie (proj. Emil Příklad, 1975–1984) i Máj w Kralupach nad Wełtawą (proj. Ladislav Stupka, Jaroslav Mach, 1979–1984).

Wyjątkami od tej reguły były niekiedy ważne realizacje powstające w nietypowym kontekście historycznym, takie jak na przykład dom towarowy Máj w Pradze (proj. Miroslav Masák, Martin Rajniš, John Eisler, 1971–1975), czy dwie siedziby zagranicznych organizacji handlowych: Omnipol (proj. Zdeněk Kuna, Zdeněk Stupka, Milan Valenta, Jaroslav Zdražil, Ladislav Vrátník, 1974–1979) i Unicoop (proj. Jaroslav Mayer, Josef Karlík, wewnątrz proj. Stanislav Skřidlovský, 1970–1978). W przypadku tych wyjątkowych obiektów ważną rolę odegrali inwestorzy i wykonawcy, którzy wraz z architektami byli w stanie zapewnić stosowanie niestandardowych konstrukcji i projektów.

W latach sześćdziesiątych zaczęła też narastać presja, by nowe struktury (głównie te bardzo duże kubaturowo) były stopniowo włączane w zróżnicowany kontekst historycznych miast. Początkowo wydawało się, że nie ma dobrego rozwiązania dla konfliktu między wybujałymi ambicjami tamtych czasów, przejawiającymi się w modernistycznym ideale wielkich, stojących samotnie struktur z jednej strony, a ogra-

niczonymi przestrzennie możliwościami historycznych centrów miast z drugiej. Najczęstszą opcją była wówczas rozbiórka, scalanie parceli i drastyczna ingerencja w istniejące środowisko przestrzenne, co pozwalało również uniknąć trudności związanych z ochroną istniejącej substancji zabytkowej. Pozytywną zmianę przyniosły dopiero nowe idee związane z nurtem brutalizmu w połowie lat sześćdziesiątych XX wieku i jego dążenie do efektów rzeźbiarskiej plastyczności oraz emocjonalnej komunikacji wizualnej z użytkownikiem³.

Szkielet budynku

Długo oczekiwana i mile witana alternatywa dla obowiązującej standaryzacji wprowadzona została pod koniec lat sześćdziesiątych XX wieku, w postaci zunifikowanych ram żelbetowych, projektowanych w kilku seriach w zależności od nośności i długości przęseł oraz tak uniwersalnych, aby mogły być stosowane w prawie każdym budynku publicznym. Architekci zyskali zatem bazę dla nowych koncepcji, i choć nadal niewiele miejsca zostawało do dyskusji z wykonawcą, to jednocześnie system ram dawał wystarczającą swobodę, dużą dostępność oraz jasno ustalone parametry konstrukcyjne.

W latach osiemdziesiątych XX wieku w kilku rzadkich przypadkach z powodzeniem wprowadzono także szkieletową konstrukcję ram stalowych, umożliwiając w ten sposób zastosowanie swobodniejszego, kreatywnego i świadomie kształtującego miasto podejścia do bryły i fasady budynku (stał stanowiła strategiczny materiał, który mógł być użyty tylko w wyjątkowych przypadkach). Przykładem była budowa podziemnego systemu metra w Pradze. Skomplikowane warunki budowy fundamentów, nieregularny kształt działek oraz wrażliwy kontekst historyczny uniemożliwiły zastosowanie znormalizowanego systemu żelbetowego i standardowych elewacji.

Jednym z rezultatów wdrożenia ram szkieletowych w architekturze lat 70. i 80. była postmodernistyczna, iluzorycznie geometryczna gra z elementami kształtującymi miasto, takimi jak otwarty parter, podkreślenie *piano nobile* lub instalacja zwana „City Clock” – a więc z formami, które sugerują solidność i „uczciwe” rzemiosło, lub mają odniesienia tektoniczne. Przykładem może być budynek administracyjny ČKD w Pradze (proj. Alena Šrámková i Jan Šrámek, 1974–1983, il. 2) oraz Czeski Zakład Ubezpieczeń w Havlíčkův Brod (proj. Lubomír Driml i Miroslav Řepa, 1980–1983). Pojawiły się także akcentowane narożniki i technicznie odsłonięte konstrukcje, wypełnione nowymi ornamentami co widzimy na przykład w budynku administracyjnym Metrostav w Pradze (proj. Aleš Moravec, František Novotný, 1981–1989, il. 3) i w gmachu Instytutu Projektowania Konstrukcji Wojskowych Nové Město w Pradze (proj. Jan Hančl, Jiří Fiala, Stanislav Dlabal, 1973–1982, il. 4). W niektórych przypadkach wprowadzano próby rozbitcia gigantycznej masy na mniejsze „domy” i „mix” tradycyjnych okien oraz modernistycznych szklanych

3. Praga, budynek administracyjny Metrostav, ul. Na Moráni 360, proj. Aleš Moravec i František Novotný, 1981–1989 (fot. Petr Vorlík 2019)

3. Prague, Metrostav Administrative Building, 360 Na Moráni street, arch. Aleš Moravec, František Novotný, 1981–1989 (photo by Petr Vorlík 2019)

fasad – jak na przykład w budynku Ministerstwa Przemysłu Energetycznego nad stacją metra Hradčanská w Pradze (proj. Vladimír Pýcha, Milan Černík, Vít Kándl, 1985–1990).

Popularne stały się również rzeźbiarskie „postmodernistyczne” detale, ale w przeciwieństwie do eleganckich detali modernistycznej awangardy, teraz uzyskały one formę solidnych i celowo w pewnym sensie ponadwymiarowych symboli – albo tradycyjnych, albo przeciwnie, przemysłowych. Zwracają uwagę przykładowo balustrady z rur, filary i płytki w budynku wysyłkowym Transgas i budynku Ministerstwa Paliw i Energii w Pradze na Vinohradach (proj. Ivo Loos, Jindřich Malátek, Václav Aulický, Jiří Eisenreich, 1966–1978), w nowej hali odpraw głównego dworca kolejowego w Pradze (proj. Josef Danda, Alena Šrámek, Jan Šrámek, Jan Bočan, Zdeněk Rothbauer, 1972–1977) i w Hotelu Družba w Karlowych Warach (proj. Jiří Luda, Ivan Skála, 1984–1987).

Brak prawdziwie nowoczesnych technologii budowlanych doprowadził również do pewnego typu improwizacji i stosowania uniwersalnych okładzin w różnych typach budynków. I tak system przemysłowy *Feal Sidalvar*, wykorzystujący aluminium, stal i tworzywa sztuczne, był regularnie stosowany nie tylko w konstrukcjach przemysłowych, ale również w administracji, handlu, transporcie i konstrukcjach sportowych. Zastosowanie (starych-) nowych technologii doprowadziło do równie nieoczekiwanych transferów i fuzji cech „technicznych” z nową poetyką

3. Vorlík Petr, Brůhová Klára, *Beton, Břasy, Boletice. Praha na vlně brutalismu / Concrete, Bras, Boletice. Prague on the Wave of Brutalism*, Praga 2019.

4. Praga - Nové Město, budynek Instytutu Projektowania Konstrukcji Wojskowych, ul. Boženy Němcové 1881, proj. Jan Hančl, Jiří Fiala, Stanislav Dlabal, 1973–1982 („Československý architekt“, 1984, t. 7, s. 3)

4. Prague, building of the Design Institute for Military Structures, 1881 Boženy Němcové street, arch. Jan Hančl, Jiří Fiala, Stanislav Dlabal, 1973–1982 („Československý architekt“, 1984, v. 7, p. 3)

form, zwłaszcza przy użyciu pustaków szklanych (np. w budynku czeskiej firmy ubezpieczeniowej w Libercu, proj. Jiří Suchomel i Karel Novotný, 1979–1983), płytek ceramicznych o różnych kształtach, kolorach i wytrzymałości (np. hala sportowa w Chomutovie, proj. Martin Kubricht, 1981–1988 i kryty basen w Libercu, proj. Pavel Švancer, 1978–1984), a także laminowanych belek drewnianych (np. hala sportowa w Pradze-Holešovicach, proj. Karel Koutský, Jan Kozel i Vladimíra Leníčková, 1983–1985, kontrastująca z nowym

zadaszeniem kościoła św. Franciszka na terenie odnowionego średniowiecznego klasztoru św. Agnieszki w Pradze, proj. Karel Fantaš, 1982–1984). Należy przy tym podkreślić, że choć zastosowanie nowych i nieoczekiwanych materiałów w kontekście historycznym dało zamierzony efekt kontrastowy, to jednak rozwiązania te zostały zaprojektowane we współpracy z dobrymi artystami i w taki sposób, by zintegrować się całkowicie z otoczeniem.

Tradycyjne motywy miejskie

W latach siedemdziesiątych w socjalistycznej Czechosłowacji rozpoczęły się również coraz głośniejsze wezwania do przywrócenia historycznych centrów, a nawet „przedmodernistycznych” kamienic z przełomu XIX i XX wieku (czemu do tej pory przeciwni byli moderniści). Wraz z rosnącą szarością osiedli mieszkaniowych z płyty, odnowione historyczne tereny stanowiły kuszącą alternatywę. Zaczęły się nawet pojawiać pierwsze projekty koncentrujące się na przywróceniu całych dzielnic, choć były one rzadko wdrażane w praktyce i często naprzemiennie między dwoma różnymi podejściami - całościową renowacją istniejących budynków, dostosowaną do ograniczonych możliwości socjalistycznego przemysłu budowlanego (np. seria budynków między ulicami Šafaříkova i Londýnská w Pradze-Vinohrady), a ich zastąpieniem nowymi budynkami, które otrzymały jednak postmodernistyczny wygląd, strukturę przestrzenną, parter usługowy, spadziste dachy i odnowione wewnętrzne dziedzińce (np. nie zrealizowane projekty konkursowe na rewitalizację praskich dzielnic Břevnova).

W ramach tych generalnych przewartościowań zbudowano wiele nowych struktur, które zarówno w swojej ogólnej bryle jak i w najdrobniejszych detalach zostały dostosowane do otaczającego kontekstu. W ten sposób zaczęły pojawiać się budynki zygzakowate, takie jak Hotel Kamyšín w Opawie, którego projekt starał się również przywołać formę nieistniejących już murów miejskich (proj. Jan Kovář, Jiří Horák, 1979–1985), lub też konstrukcje tarasowe - jak np. budynek Komitetu Regionalnego partii komunistycznej w Děčinie (proj. Miroslav Netolička, 1978–1983), albo budynki rozczłonkowane i podzielone na segmenty - tak jak budynek Komitetu Regionalnego Partii Komunistycznej w Trutnowie (proj. Vladimír Vokatý i Petr Skála, 1980–1985), lub budynki tworzące cokół dla istniejących budynków historycznych - jak to widzimy w kompozycji Domu Kultury Cristal w Czeskiej Lipie (proj. Jiří Suchomel, 1975–1990), który swoim kształtem tworzy cokół i ogród dla historycznego klasztoru, przypominając jednocześnie układ nieistniejących murów miejskich. Jest przy tym ciekawe, że południowa orientacja tego budynku pozwalała na ekologiczne wykorzystanie skośnej szklanej fasady do przechwytywania światła słonecznego i regulowania temperatury wnętrza.

Podjęto także starania, aby w kontekście historycznego otoczenia przywrócić dwuspadowe dachy i dopasować w ten sposób nową architekturę do istniejącego sąsiedztwa. Wariacje na ten temat najczęściej pojawiały się w mniejszych miejscowościach,

5. Cieplice, spa Fučík, Lázeňská, proj. Lubomír Košek, 1980–1982 (fot. Petr Vorlík 2019)

5. Teplice, Fučík spa, Lázeňská street, arch. Lubomír Košek, 1980–1982 (photo by Petr Vorlík 2019)

w ramach budowy obiektów użyteczności publicznej. Centra handlowe, hotele i restauracje zwykle obsługiwały tam dość obszerne rejony i zgodnie z duchem scentralizowanej gospodarki musiały być skupione w jednej dużej strukturze przestrzennej. Miały przy tym być starannie wkomponowane architektonicznie w - najczęściej historyczny - plac. W większości przypadków rezultatem tego była masywna, późno-modernistyczna bryła projektowanych obiektów, z loggiami, gzymsami i różnorodnymi materiałami na fasadzie, zwieńczonej szczytem przypominającym historyczne poddasze, który miał przywoływać tradycyjne dachy spadziste i historyczne szczyty. Dla ilustracji wskazać można np. Centrum Handlowe Koruna w Vodňany (proj. František Petrлік i César Grimmich, 1967–1978), Hotel U Dvou čápů w Trhové Sviny (proj. Jaromír Kohout, Marie Blažková i Věra Turková, 1972–1977), lub uzdrowisko Fučík w Teplicach (proj. Lubomír Košek, 1980–1982, il. 5).

Ważną rolę odegrały nie tylko starania o uwrażliwienie architektury na istniejący kontekst historyczny, ale - pod wpływem postmodernizmu - także podjęte próby odtworzenia tradycyjnych motywów miejskich w nowo wybudowanych kompleksach przestrzennych. I tak, na sąsiadujących ze sobą trzech osiedlach w Pradze - Luka, Stodůlky i Lužiny - architekt Ivo Oberstein z zespołem zaprojektował (1967–1991) ciąg dróg wewnętrznych *a la* tradycyjne praskie pasaże. Przecinają one strefy znormalizowanych bloków z prefabrykowanych płyt, a dojścia do parterów bloków mieszkalnych, ławki, chodniki, a nawet place zabaw dla dzieci zostały w wielu miejscach stworzone we współpracy z artystami i mają unikalną formę. Podobne, postmodernistycznie „zorientowane na ludzi” i ciekawe wizualnie formy zostały zastosowane w budynku poczty, na lokalnym złomowisku (proj. Tomáš Brix, 1979–1986 i 1978–1984) oraz w restauracji Branka (proj. Václav Králíček, Tomáš Brix, 1976–1984, il. 6). W środku osiedli znajdują się centra handlowe Luka i Lužiny (proj. Tomáš Brix, Václav Králíček i Martin Kotík, 1977–1987 oraz Alena Šrámková i Ladislav Lábus, 1977–1991), które przecina miejski pasaż, stanowiący jakby centrum tradycyjnego miasta i naturalny punkt zatrzymania dla osób wracających z pracy do domu.

W latach osiemdziesiątych opracowano także nowy (choć nigdy nie wdrożony) system płyt P2.11 dla poszczególnych domów, który miał oferować bardziej zróżnicowane rozwiązania, garaże podziemne oraz partery ze sklepami. Projekt umożliwiał pokrycie fasad różnymi odmianami lekko postmodernistycznych loggii i balkonów, podczas gdy górna część miała kończyć się albo dachem płaskim, albo też mansardowym lub dwuspadowym. Problemy, za które od dawna krytykowano budynki z wielkiej płyty, mogły w ten sposób zostać częściowo rozwiązane.

W tym czasie w Czechach uderzającym zjawiskiem była zaskakująco ostra krytyka masowej „produkcji” osiedli mieszkaniowych z prefabrykatów oraz powszechnej praktyki zaspokajania potrzeb mieszkańców w wielkich, technokratycznie zarządzanych instytucjach projektowych. W rezultacie, oprócz ofi-

6. Praga, restauracja Branka, ul. K Brance 1515, proj. Václav Králíček i Tomáš Brix, 1976–1984 (archiwum prywatne architekta Tomáša Brix)

6. Prague, Branka restaurant, 1515 K Brance street, arch. Václav Králíček, Tomáš Brix, 1976–1984 (personal archive of architect Tomáš Brix)

7. Praga - Malešice, domy seniorów, ul. Bakalářská, proj. Jan Líněk i Vlado Milunić, 1979–1987 („Architektura ČR”, 1988, t. 2, s. 21)

7. Prague – Malešice, senior citizens homes, Bakalářská street, arch. Jan Líněk, Vlado Milunić, 1979–1987 (“Architektura ČR”, 1988, v. 2, p. 21)

cyjnie stosowanych procedur pojawiły się także akcje i działania nieformalne, często angażujące znaczną część młodszego pokolenia architektów, będącego pod wpływem przychodzących z zagranicy idei postmodernizmu. Młodzi architekci określili się zatem w opozycji do pracy swoich poprzedników, improwizowali i - dzięki niemałemu osobistemu wysiłkowi - wyposażali jednolite bloki budynków z płyty w różnorodne przedłużenia dachów, niezwykle loggie, zaakcentowane wejścia, bogatszą gamę kolorów lub bardziej artystycznie potraktowanych narracyjnych parterów. Przykładem mogą być domy seniorów zaprojektowane przez Jana Línka i Vlado Milunić w Prague-Malešice (1979–1987, il. 7) lub w Pradze-Bohnicach (1975–1981). Tutaj również kluczowym motywem był nie tylko postmodernistyczny „intymny” wygląd przestrzeni publicznej lub półpublicznej, ale także zintegrowanie nowego budynku z otoczeniem. Wspomniane domy spokojnej starości zostały zaprojektowane przez duet Líněk i Milunić tak, by dzielić ogród, wewnętrzne dziedzińce i niektóre usługi z okolicznym osiedlem.

Rozmyślny ślad w krajobrazie

Najlepsze przykłady powojennej architektury w Czechach są w wielu przypadkach ściśle związane z krajobrazem. Ważną rolę odegrała tu specyficzna atmosfera „skrępowania” społecznego w państwie, w którym ograniczona była zarówno wolność podróży, jak i kariery zawodowej zagranicą o ile nie spełniało się niezbędnych wymagań politycznych. W związku z tym Czesi spędzali wolny czas na łonie przyrody, dbając o swoją daczę i kultywując wcześniejszą tradycję wędrowek z plecakiem po okolicy.

Niemniej jednak architektura lat sześćdziesiątych nadal dążyła przede wszystkim do wprowadzenia modernistycznego kontrastu w ramy stworzone przez naturalny krajobraz. To tak, jakby od lat sześćdziesiątych XX wieku architekci zaczęli podejmować temat kluczowego wyzwania, które można określić jako „zwycięstwo technologii i człowieka nad naturą” (na-

wet międzywojenna awangarda często zwracała się ku bardziej pojedynczym, poetyckim formom podczas pracy w niemodernistycznym otoczeniu – spoglądając na przykład na twórczość Bohuslava Fuchsa lub Jaroslava Fragnera). Powstające budynki chętniej jednak dostosowywały się do bogatej skali krajobrazu, niż do znacznie skromniejszej skali lokalnej architektury. Podejście to jest w szczególności reprezentowane przez Wieżę Ještěda w Libercu przypominającą techniczne przedłużenie szczytu góry (proj. Karel Hubáček i Otakar Binar, 1963–1973), lub też schronisko turystyczne Labská bouda (proj. Zdeněk Řihák, 1965–1975) z pionowymi piłokształtymi żelbetowymi ścianami, nawiązującymi do schodkowego skalnego klifu pobliskiego wodospadu Pančavský⁴.

Na przełomie lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych dach dwuspadowy stał się również motywem architektonicznym w regionach górskich – w tym również w scentralizowanej architekturze uzdrowiskowej. Wprowadzona przy tym różnorodność innych form strukturalnych i tarasów rozczłonkujących bryłę pomogła nieco zintegrować olbrzymie struktury nowo projektowanych obiektów rekreacyjnych z tradycyjną zabudową tych regionów. Widzimy to w kompleksie Związkowego Centrum Rekonwalescencji w Svatý Petr, autorstwa Zdenka Kuny, Ladislava Stupka, Jaroslava Zdražila i Milana Valenta (1977–1988) i w budynku Pensjonatu Krausa w Szpindlerowym Młynie (proj. Karel Schmied, 1978–1983).

W latach siedemdziesiątych, pomimo obowiązującej doktryny normalizacji i standaryzacji architektury, do Czechosłowacji zaczęły docierać z Zachodu nowe, sprzeczne z nią idee. Z jednej strony powstał ruch na rzecz całkowitej reformy w postaci postmodernizmu, celebrującego różnorodność, uwagę dla historycznych miast i niepohamowaną kreatywność. Z drugiej strony pojawiły się pierwsze próby ekstremalnego technicyzmu, jako swoiste potwierdzenie wiary w potęgę technologii i jej zdolność do rozwiązywania wszystkich problemów. W architekturze prowadziło to do stopniowego zacierania granic między maszyną a budynkiem, projektowaniem a inżynierią lądową, architekturą wewnątrz a architekturą krajobrazu. Niekonwencjonalne połączenie technicyzacji i tradycji można zaobserwować w architekturze dużych obiektów sportowych w wysokich górach – na przykład w skoczni narciarskiej Čerták w Harrachov (proj. Jiří Špikla, Jan Suchánek, Miloslav Bělonožník i Hans-Heini Gasser, 1977–1983), z wyeksponowaną żółtą stalową konstrukcją i tradycyjnymi brązowymi drewnianymi okładzinami (il. 8). Przyglądając się tym strukturom przychodzi na myśl fraza, której architekt Miroslav Masák użył do opisanie dzieła SIAL (Liberec Association of Engineers and Architects) jako „przemysłowy high-tech”, lub ironiczna koncepcja zwana „Lo-tech” (low – niska, reprezentująca tutaj przeciwieństwo „high-tech”), użyta przez trio architektów o nazwiskach Tomáš Kulík, Jan Louda i Zbyšek Stýblo w odniesieniu np. do sztucznego kanału wioślarskiego na terenie byłej kopalni odkrywkowej piasku w Ra-

4. Vorlík Petr, *Czech Hotels in the Late-Modernist Style set against the Landscape*, „Docomomo Journal”, 2018, t. 2, s. 32–37.

8. Harrachov, skocznia narciarska Čerták, proj. Jiří Špikla, Jan Suchánek, Miloslav Bělonožník i Hans-Heini Gasser, 1977–1983 (fot. Petr Vorlík 2019)

8. Harrachov, ski flying hill Čerták, arch. Jiří Špikla, Jan Suchánek, Miloslav Bělonožník, Hans-Heini Gasser, 1977–1983 (photo by Petr Vorlík 2019)

čicach (1986), czy hotelu narciarskiego w Harrachowie, w postaci „tamy” biegnącej przez dolinę, ze spadzistym dachem, lukarnami i technicznymi detalami przypominającymi maszynę (proj. Ivo Loos, Václav Mudra, 1989).

Zakończenie

Ograniczone możliwości, jakie dawał socjalistyczny przemysł budowlany i system centralnego planowania w Czechosłowacji, zmusiły architektów w latach powojennych do nieustannej improwizacji i eksperymentowania. Po zajęciu kraju przez wojska Układu Warszawskiego w 1968 r. sytuacja polityczna i społeczna gwałtownie się pogorszyła; niepokój i ograniczenia miały również wpływ na architekturę. Jednak architekci niechętnie rezygnowali ze zdoby-

tej z trudem w latach sześćdziesiątych przestrzeni do twórczej pracy. Nawet w epoce normalizacji i standaryzacji śledzili rozwój architektury i teorii za granicą. Dzięki dużemu osobistemu zaangażowaniu i ekstremalnej improwizacji byli w stanie stworzyć niezwykle dzieła architektury nawet przy tak ograniczonych możliwościach. Ważną w tym rolę odegrało pojawienie się młodego, ambitniejszego pokolenia architektów. Mimo że, oczywiście, kluczową rolę nadal odgrywało kryterium ilościowe, praktyczna analiza funkcjonalna i wybrane technologie budowlane preferowane przez socjalistyczną gospodarkę centralnie sterowaną, architekci coraz bardziej zwracali uwagę na formy wyraźnie indywidualne, bardziej zorientowane na człowieka i kontekst kulturowy. ■

Bibliografia

- Kulič Vladimír (red.), *Second World Postmodernisms. Architecture and Society under Late Socialism*, Londyn 2019
- Kuna Zdeněk (red.), *Czech Architecture 1988–89*, Praga 1989
- Moravansky Ákos, Hopfengärtner Judith (red.), *Re-Humanizing Architecture. New Forms of Community 1950–1970*, Bazylea 2017
- Moravansky Ákos, Kegler Karl (red.), *Re-Scaling the Environment, New Landscapes of Design 1960–1980*, Basel 2017
- Moravansky Ákos, Lange Torsten (red.), *Re-Framing Identities. Architecture's Turn to History 1970–1990*, Bazylea 2017
- Skřivánková Lucie, Švácha Rostislav, Lehkoživová Irena (red.), *The Paneláks. Twenty-Five Housing Estates in the Czech Republic*, Praga 2018

- Švácha Rostislav (red.), *SIAL. Liberec Association of Engineers and Architects 1958–1990. Czech architecture against the stream*, Praga 2012
- Tostões Ana, Moravčíková Henrieta (red.), *An Eastern Europe Vision*, „Docomomo Journal“, 59, 2018, v. 2
- Vorlík Petr, Moravčíková Henrieta (red.), *Iconic Ruins? Post-war Socialist Architecture in the Visegrad Countries*, Praga 2019
- Vorlík Petr (red.), *A) typ - architektura osmdesátých let / (A) type - architecture of the eighties*, Praga 2019.

Czech architecture of the eighties set against the landscape and the city

Summary

Late modernism and socio-cultural changes occurring at the beginning of the seventies ushered in new concepts and a new ethos in architecture all over Europe. Even the socialist East underwent a slow process of rethinking architecture and, despite the constraints of normalization, new ideas and influences unstoppably developed. Brutalism, postmodernism, and technical influences gradually broke down basic pillars of modernism, introducing such tenets as employing unified and global solutions, approaching architecture as a complex of segregated volumes, and placing emphasis on technology or on quantity over quality, etc.

New challenges emerged, most notably the need to address the long-overlooked relationship between new interventions and context, both historical and natural. Even in socialist Czechoslovakia, under the control of the Soviet Union, architects attempted to sensitively incorporate new but modern buildings into historic cities, a picturesque landscape, and the vernacular morphology or they turned their focus to restoring authentic cultural heritage. The courage of early modernism, amplified by socialist central planning and economy, was slowly supplanted by a new sensitivity and responsibility. ■

Keywords: postmodern humanism, technicist approach, blended modern, socialist architecture